УДК 820 – 2.091:1(091)(092) “15”

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОКТРИНИ МАКІАВЕЛЛІ В РЕНЕСАНСНІЙ АНГЛІЇ

Тарасенко К.В., пошукач

Запорізький інститут державного та муніципального управління “Гуманітарний університет”

У статті показане амбівалентне ставлення єлизаветинців до доктрини Н.Макіавеллі. Автор розглядає сутність такого явища, як “антимакіавеллізм” у духовно-ментальному континуумі Англії XVI ст.

Ключові слова: антимакіавелізм, інтерпретація, доктрина, політична практика.

Тарасенко К.В. ОСОБЕННОСТИ РЕЦЕПЦИИ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ДОКТРИНЫ МАКИАВЕЛЛИ В РЕНЕССАНСНОЙ АНГЛИИ / Запорожский институт государственного и муниципального управления "Гуманитарный университет", Украина.

В статье показано двойственное отношение елизаветинцев к доктрине Н.Макиавелли. Автор рассматривает сущность такого явления, как «антимакиавеллизм» в духовно-ментальном континууме Англии XVI ст.

Ключевые слова: антимакиавеллизм, интерпретация, доктрина, политическая практика.

Tarasenko K.V. THE PECULIARITIES OF RECEPTION AND ARTISTIC REPRESENTATION OF MACHIAVELLI’S DOCTRINE IN RENAISSANCE ENGLAND / Zaporizhja Institute of State and Municipal Government " University of the Humanities ", Ukraine.

This article deals with the ambivalent attitude of Elizabethans to the Machiavelli’s doctrine. The author takes into consideration the essence of such a phenomenon as “antimachiavellism” in the spiritual and mental continuum of the XVIth C. England.

Key words: antimachiavellism, interpretation, doctrine, political practice.

Однією з найбільш уславлених особистостей, внесок якої у розвиток філософської думки є надзвичайно вагомим, а вплив на формування політичної теорії доволі потужним, традиційно був Ніколо Макіавеллі. Ця людина стала своєрідним символом ренесансної доби, що відзначається неабиякою напруженістю та насиченістю в усіх сферах життя. Вчення Макіавеллі й сьогодні все ще дає приводи для дискусій у колах істориків, політологів та філософів. Цікаво зазначити, що ще за часів життя флорентійського секретаря запропонована ним етико-філософська доктрина спричинила інтелектуально-культурний бум, відлуння якого відчувається у творах його численних прихильників та опонентів, зокрема таких титанів думки, як Вільям Шекспір, Френсіс Бекон, а згодом навіть і Вольтер.

В Англії середини XVI століття інтерес до політичних теорій та широкого кола питань, пов’язаних з проблемами державного управління, був цілком закономірним. Річ у тім, що сама постать Єлизавети Тюдор – доньки Генріха VIII та Анни Болейн, сприймалася англійцями вельми неоднозначно. Єлизаветинське суспільство по суті розділилося на два табори: тих, хто радо вітав нову вінценосну особу та тих, хто вважав її незаконнонародженою, а отже такою, що не має жодних прав на англійський престол. Оскільки в Англії ренесансний тип культури склався значно пізніше, ніж на континенті, то природним було звернення англійців до інтелектуального досвіду, накопиченого в Європі. Широкою популярністю користувалися різноманітні етико-політичні трактати та державно-правові доктрини, народжені в контексті європейських культур, зокрема італійської. Попри загальне захоплення англійців ідеями італійських гуманістів і творами таких корифеїв красного письма, як Петрарка й Боккаччо, в єлизаветинському суспільстві домінувало критично-упереджене ставлення до Італії. Наприклад, один з відомих єлизаветинських сатириків Томас Неш називає Італію "академією людиновбивства", "лавкою аптекаря, в якій продається отрута для всіх націй" [Цит. за 1,97]. Однією з причин такого вельми негативного ставлення до Італії в єлизаветинському суспільстві було специфічне сприйняття славнозвісної теорії Макіавеллі, яка мала в XVI столітті шалену популярність як у придворних колах європейських держав, так і у пересічних громадян. Загальновідомо, що основним постулатом теорії італійського гуманіста є визнання правомірності насильства заради державного блага: "…відродити республіку (una citta) до політичного життя може тільки добра людина, а стати її державцем шляхом насильства може тільки погана людина…"[Цит. за 2,95]. Цікаво відзначити, що Макіавеллі був першим, хто насмілився розкрити істинні механізми людської поведінки і дати низку порад монархам з огляду на існуючий стан речей та людську природу.

У 30-х роках XVI століття англійці мали змогу ознайомилися із славнозвісною теорією Ніколо Макіавеллі, яка була викладена на сторінках його творів. Слід підкреслити, що ставлення до постулатів

флорентійського вченого було неоднозначним. Як зазначає історик Е.Мейер, "більшість англійських драматургів кінця XVI – початку XVII століття мали хибну уяву про дійсні ідеї Макіавеллі, який в їхніх очах був лише втіленням диявольських хитрощів та жорстокості" [Цит. за 1,93]. Українська дослідниця Н.М.Торкут висловлює дуже цікаву думку про те, що саме Єлизавета була одним і, можливо, найталановитішим із його послідовників в Англії, і що саме настановами "Державця" (1532) користувалася у своїй діяльності Таємна Рада [3,24]. Річ у тім, що серед фаворитів вінценосної особи, які реально впливали на політичну стратегію єлизаветинського уряду, було чимало так званих прихованих макіавеллістів: не декларуючи відкрито власних симпатій до автора трактату "Державець", ці люди послідовно й чітко впроваджували запропоновані ним принципи в життя, що незрідка викликало обурення і осудження англійського загалу. Згадаймо, наприклад, сатиричний памфлет "Держава Лейстера", що був написаний Робертом Парсонсом у 1584 році. У ньому сеньйор Макіавеллі названий порадником Лейстера, оскільки мілорд Лейстер постійно використовує хитрий виверт: він затягує друзів у небезпечну справу, а потім знищує їх [1,94]. Уже в XVI столітті ім'я Макіавеллі перетворюється на своєрідну загальну назву: “макіавеллями” називають тих осіб, які мало опікуються проблемами моралі й не гребують нічим заради досягнення власних цілей. На сторінках літературних творів нерідко лунає гостра критика на адресу італійського філософа, якого звинувачують у тому, що він прийшов до ствердження аморалізму в політиці [4,33]. Саме через те навіть найстійкіші прихильники Макіавеллі намагалися уникати відвертих декларацій власних симпатій. Аргументом на користь цього спостережника слугує, наприклад, трактат Стефана Гарднера "Розмірковування про завоювання Британії англами та норманами". Однією з центральних тем, висвітленню якої він приділяє пріоритетну увагу, є характеристика ідеального правителя. Як слушно зауважує сучасна російська дослідниця А.Серьогіна, такою людиною в трактаті Гарднера постає "сильний правитель, який керує країною твердою рукою та не допускає внутрішніх заворушень, людина, здатна протистояти ударам долі" [5,55]. Гарднер вочевидь солідаризується з італійським філософом коли зазначає, що " державець повинен піклуватися про збереження єдності серед баронів та бути справедливим до всіх, не виділяючи фаворитів" [Цит. за 5,57]. Характер гарднерівських запозичень у Макіавеллі свідчить про те, що цей англієць був не тільки добре знайомий з творами італійця, але й навдивовижу точно зрозумів основні постулати макіавеллізму, що за тих часів було досить рідким явищем, навіть для представників еліти англійського суспільства. Доволі показовим є той факт, що ім'я Макіавеллі в трактаті Гарднера жодного разу не згадується – це можна пояснити тією негативною реакцією, яку доктрина італійського гуманіста викликала в тогочасній Англії. Річ у тім, що уявлення єлизаветинців про Макіавеллі та його вчення формувалися не стільки в процесі безпосереднього ознайомлення з філософськими поглядами та етико-політичною доктриною флорентійського секретаря, скільки під впливом полемічних творів, спрямованих проти нього [3,24]. Одним із таких творів, згідно з твердженням історика Е.Мейера, був трактат Інокентія Жант'є "Анти-Мак’явеллі" (1576) [1,94], який можна вважати вульгарною інтерпретацією ідей італійця. У цьому трактаті деякі максими Макіавеллі суттєво перекручені внаслідок вельми суб’єктивного ставлення французького автора до сутності вчення флорентійського секретаря. То ж не дивно, що й англійці після ознайомлення з твором Жант’є досить неадекватно сприйняли спадщину італійського вченого. В Англії поступово сформувався міф про Макіавеллі на основі створеного французьким гугенотом Жант’є негативного образу. Значною мірою цьому сприяла поява низки політичних памфлетів, спрямованих проти італійського гуманіста, зокрема анонімного твору "Викриття великої підступності та надзвичайної мудрості італійців..." (1591). Отже, як бачимо, уявлення англійців про філософські й політичні погляди Макіавеллі формувалися, головним чином, під впливом вельми тенденційних творів антимакіавеллівського спрямування, в яких італійський гуманіст поставав як цинічний захисник підступності та аморалізму політиків.

Саме в такому перекрученому вигляді й представлена доктрина Макіавеллі в багатьох творах пізнього Ренесансу: в англійській літературі, зокрема, була розроблена ціла низка образів літературних героїв, які, втілюючи ідею "сильної людини", порушували існуючі моральні норми та використовували усі засоби задля досягнення своєї мети, не зупиняючись перед шахрайством, зрадою, насильством.

Шекспірознавець В.П.Комарова першим макіавеллістом в єлизаветинській драматургії називає Варавву – героя драми Крістофера Марло "Мальтійський єврей " [1,97]. На думку цієї дослідниці, англійський драматург наділяє Варавву рисами Макіавеллі: "laws were then most sure, when, like the Draco’s, they were writ in blood. Hence comes it that a strong-built citadael commands that much more than letters can import" [6,265]. Усі вчинки та подальші дії героя слугують яскравою ілюстрацією настанов флорентійського вченого.

Прикладом втілення макіавеллівських рис та постулатів можна вважати шекспірівського Річарда III, якого драматург зображує як людину підступну й жорстоку, що нехтує будь-якими принципами задля досягнення своєї мети. Вчинки цього героя найкращим чином ілюструють ті негативні наслідки, до яких призводить послідовна реалізація принципу насильства та аморалізму в політиці. Шекспір, як зазначає дослідник Ю.Шведов, доводить, що особистість неминуче приречена на гибель, якщо вона досягає влади кривавим шляхом [4,54-55].

Наділені рисами Макіавеллі герої, що сприймалися читачем як негативні внаслідок вельми суб'єктивного трактування доктрини італійця, не були поодиноким явищем на сторінках єлизаветинських творів. Наприклад, Генріх Болінгброк, герой Шекспірової драми "Річард II", порушує закон, піднімаючи бунт проти законного короля, оскільки не бачить іншого шляху, ніж насильство. Макіавеллістом постає також і герой драми "Король Джон" кардинал Пандольф, у казуїстиці якого, як вважає В.П.Комарова, "прихована дуже важлива думка: той, у чиїх руках сила, є й володарем над законом" [7,74]. Ідейним послідовником італійського філософа зображений головний персонаж роману Т.Лоджа "Життя та смерть Вільяма Довгобородого": вдало спекулюючи на пануючих суспільних настроях і використовуючи свою популярність, він піднімає заколот проти монарха. Як вельми слушно зазначає Н.М.Торкут, у життєписі свого героя Лодж виділяє ситуації непокори загальноприйнятим моральним нормам, одразу ж підкреслюючи у Вільяма не тільки розрив з традиційною мораллю, але й деяке злодійство, психологію поведінки людини-егоцентриста, яка сповідує макіавеллізм (хоч у романі ім'я Макіавеллі не згадується) [8,17]. Доволі показовим є фінал Лоджевого роману: Вільям – носій хибно інтерпретованих постулатів Макіавеллі – гине, і його трагічна смерть покликана продемонструвати англійському читачеві усю згубність макіавеллізму, який сприймався єлизаветинцями неоднозначно.

Цікаво відзначити, що носієм макіавеллівської доктрини у творах єлизаветинської доби міг виступати і позитивний персонаж. Таким персонажем, зокрема, можна вважати Генріха V – героя однойменної хроніки Шекспіра. Поведінка Генріха V слугує доказом того, що ця вінценосна особа дотримується ідей Макіавеллі та на практиці реалізує славнозвісну тезу: розумний правитель не може і не повинен залишатися вірним своїй обіцянці, якщо це шкодить його інтересам і якщо відпали причини, котрі змусили дати таку обіцянку. Мотивуючи правомірність такого вільного поводження короля з власними обіцянками, Макіавеллі, як відомо, наголошував на порочності людської природи: " оскільки люди – погані слова не дотримуються, тож і державець має чинити з ними так само " [9,352]. Втім далеко не всі дослідники одностайні в інтерпретації художнього образу Генріха V. Порівнюючи ті моральні спонуки, якими керувався у прийнятті політичних рішень Генріх V, з вищенаведеними словами автора "Державця", російська дослідниця В.П.Комарова категорично заперечує зв'язок цього літературного героя з макіавеллізмом. Річ у тім, що цей шекспірівський герой змушений був виявляти жорстокість у силу об'єктивних причин, він йшов на самопожертву заради суспільства і був готовий віддати своє життя за спокій у країні [10,IV, 1,875-878]. Однак, варто зауважити, що проблема співвідношення логіки вчинків Генріха V з доктриною Макіавеллі потребує подальшого дослідження.

Відлуння максим Макіавеллі відчувається також і на сторінках шекспірівського "Гамлета": внаслідок складних життєвих обставин, головний герой змушений часом робити аморальні вчинки: "I must be cruel only to be kind" [10, 3.4, 1097],"O'tis most sweet in one lines two crafts directly meet" [10, 3.4, 1098].

Отже, знайомство з літературними творами та етико-політичними трактатами єлизаветинців дає підстави говорити про певну парадоксальність у сприйнятті Макіавеллі в Англії другої половини XVI століття. З одного боку, й сама постать флорентійського секретаря, і його філософсько-політична теорія мали великий вплив на суспільну свідомість англійського соціуму. Доктрини Макіавеллі активно використовувалися у повсякденній політичній практиці Єлизавети та її уряду. З іншого боку, громадська думка гнівно засуджувала ідею практичного аморалізму, яку вона приписувала італійському філософу. В основі антимакіавеллізму єлизаветинців лежало трагічне непорозуміння: вади, які критикував Макіавеллі, в Англії асоціювалися з його іменем, а літературна продукція перекладачів-антимакіавеллістів сформувала хибні уявлення і про сутність доктрини, і про її автора. Втім, вплив Макіавеллі давався навзнаки і у практичній діяльності політиків, і у літературі тогочасся: зростала питома вага політичної тематики у художніх творах, з'явився особливий тип персонажа – прихильника "макіавеллівської" етики, народилася ціла низка оригінальних мотивів, пов'язаних із зображенням трагічних наслідків політичної тиранії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комарова В.П. Макьявелли и маккиавеллизм в некоторых исторических драмах Шекспира//Проблемы культуры итальянского Возрождения/Под. ред.В.И. Рутенбурга.- Л.:Наука.- 1979.- С. 93-105.
2. Юсим М.А. Этика Макиавелли - М.: Наука,1990.-158 с.
3. Торкут Н.М. Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та література факту). - Запоріжжя, 2000. - 406 с.
4. Шведов Ю.Ф. Исторические хроники Шекспира. - М.:Изд. МГУ, 1964. - С. 33.
5. Серегина А.Ю. Английский маккиавеллист Стефан Гарднер и его трактат "Рассуждения о завоевании Британии Англами и Норманами" //Человек XVI столетия/ Под ред. А.А.Сванидзе и В.А.Ведюшкина-М.: Российская Академия Наук. Институт Всеобщей истории. 2000.-С.51-65.
6. Drama of the English Renaissance/The Tudor Period/ Macmillan Publishing Co. inc. N.Y.
7. Комарова В.П. Личность и государство в исторических драмах Шекспира-Л.: Изд. ЛГУ, 1979. - 224 с.

8. Торкут Н.Н. Особенности исторических воззрений Т.Лоджа в романе "Жизнь и смерть Вильяма Длиннобородого//Зарубежный роман в системе литературного направления - Сборник научных трудов,Днепропетровск, 1989. - 148 с.
9. Макиавелли Н. Государь// Макиавелли Н. Избранные сочинения. - М.:Худ.лит., 1982. -С.301-389.
10. Shakespeare W. The Complete Works/Ed. by Davis Bevington. - Longman. - 536 p.